

יוצאות מארבע אמות

נשים כותבות בעיתונות
ביידיש באימפריה הרוסית

נורית אורחן

נורית אורחן

יציאות מארבע אמות

נורית אורחן

יוצאות מארבע אמות

נשים כותבות בעיתונות בידיש באימפריה הרוסית

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' עמנואל אטקס (יו"ר), פרופ' מוטי גולני, פרופ' אלימלך הורוביץ, פרופ' יפעת וייס,
פרופ' מוטי זלקין, מר יחזקאל חובב, מר צבי יקותיאל
מרכזת המערכת: מעין אבינרי־רבהון

עריכה לשונית: נועה שליטין
הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות
בית שלום עליכם
קרן ע"ש לוציוס נ' ליטאואר
ועדת המחקר, הפקולטה למדעי הרוח, האוניברסיטה העברית בירושלים
קרן דורה ויוסף שוורץ, המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל,
האוניברסיטה העברית בירושלים

האיור שבעטיפה: שרלוטה סלומון (Charlotte Salomon*), "המורה לאמנות",
Collection Jewish Historical Museum, Amsterdam; באדיבות:
© Charlotte Salomon Foundation

מסת"ב 2-306-227-965-978

מספר קטלוגי 185-633

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ג
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או
מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הרפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

לסבותיי וסביי ז"ל שאותם לא הכרתי ואת
עולמם שחרב אני מנסה להבין

להורי אסתר ויצחק ז"ל,
אנשי עבודה וספר, שמרדו בעולם הוריהם,
הגשימו את חלומם הציוני, היו ממייסדי
קיבוץ עין החורש וחיו בו עד יום מותם

ליהודית ברטוב ז"ל, מחנכת דגולה, מורה
לחיים וחברה טובה

תוכן העניינים

11	פתח דבר
15	מבוא
15	א. תהליכי שימור ותמורה בחברה היהודית
19	ב. נשים כותבות בעיתונות
22	ג. העיתונות היומית הפופולרית והשפעתה
24	ד. חלוקה לתקופות
26	ה. הביקורת והמחקר
32	ו. שיטת המחקר ומגבלותיה
35	ז. "לודגון שלנו אין דקדוק ואין כתיב"

שער ראשון: רוח חדשה, 1881–1903

39	רוח חדשה – מבוא לשער הראשון
41	פרק ראשון: עורך נכבד
41	א. הקורספונדנצייה בעיתונות בעברית וביידיש
44	ב. אופייה של הקורספונדנצייה
	1. אישיות העורך 44
	2. נושאי הקורספונדנצייה וסגנונות הכתיבה 45
	3. מודעות הכותבים לקהל הקוראים ושיקולי העורכים 47
	4. שימוש בשמות בדויים 49
50	ג. קורספונדנציות של נשים ל"יידישעס פֿאַלקס־בלאַט"
	1. הכותבות ונושאי כתיבתן 50
	2. חשיבות העיתון 52
	3. מעורבות בקהילה 55
	4. יחסים עם הסביבה הלא יהודית 63
	5. הגירה לאמריקה 66

70	פרק שני: סופרות ראשונות
70	א. זהותן התרבותית של הסופרות ותפיסת עולמן
	1. פרופיל חברתי של הסופרות 71
	2. עולם חצוי 75
78	ב. המשפחה
	1. מודל מסורתי, מודל בורגני ומודל מהפכני 78
	2. דמות האב ודמות האם 80
86	ג. בני דורן של הסופרות
	1. אפשרויות בחירה 86
	2. דרכי הזיווג – נישואי שידוך או נישואי אהבה 89
92	ד. חינוך ילדים ותהליכי חברות
	1. חינוך מסורתי 92
	2. מעורבות ההורים 93
96	ה. עיירה, עיר, כרך
	1. העיירה – החיים היהודיים האותנטיים 96
	2. העיר הבינונית מול הכרך המאיים 99
103	ו. בין מסורת למודרנה
105	פרק שלישי: כותבות מאמרים בעיתונות
105	א. המלמדים משחיתים את הנוער הרך
108	ב. בעלת הבית היא נשמת הבית
	1. מאפיינים חברתיים של הכותבות 109
	2. המשפחה הבורגנית וביתה 110
	3. אמנציפציה של האישה 112
115	ג. סיכום לשער הראשון: רוח חדשה

שער שני: הקן ההרוס, 1903–1914

121	מתקופה לתקופה – מבוא לשער השני
122	א. תחומים חדשים בכתיבת הנשים
124	ב. כתיבה סדירה
125	ג. היהלומים שמוצאים לפעמים בערמות הזבל

131	פרק רביעי: עיתונות, הגות ופובליציסטיקה
131	א. רחל אוסטרובסקי ושרה לייכטונג
	1. רחל אוסטרובסקי והפרעות בקישינב 131
	2. שרה לייכטונג מחפשת בית 136
138	ב. השתקפות של חיי החברה והתרבות בכתיבת הנשים
	1. חברה מודרנית 138
	2. פאולה ר' מסקרת מוזיקה ותאטרון בעיתון "דער וועג" בוורשה 140
	3. תאטרון בערים אחרות, שחקניות ומבקרים 143
	4. על ספרות וספריות 146
	5. אמנות 150
	6. כתיבה פוליטית 150
	7. איגודים מקצועיים – התופרות 156
	8. נושאים כלכליים 161
	9. נושאים אחרים 163
165	ג. אידאולוגיה – סוציאליזם, לאומיות, לשון וחינוך
	1. אסתר פרומקין – דמוקרטיה ואוטונומיה לאומית-תרבותית 165
	2. חינוך יהודי לאומי – אסתר פרומקין ויהודית טרכטנברג 174
	3. אבל אנחנו, הבנות היהודיות, הופקרנו לגמרי על ידי עמנו 179
181	ד. מעמד האישה – הקדרה, המטבח
194	ה. שלוש מגמות
196	פרק חמישי: סיפורת הדור השני
196	א. בין דור ראשון לדור שני
	1. הכותבות בידיש 196
	2. הכותבות בעברית 202
204	ב. ילדות
	1. רחל ברכות – ילדות בעוני 205
	2. רחל פייגנברג – "די קינדער יאָרן" (שנות הילדות) 210
222	ג. אומרים יש בעולם נעורים – היכן נעוריי?
	1. אובדן של הוויי הנעורים 222
	2. קץ הילדות – רחל ברכות, רחל ברנשטיין (יהודית), רחל פייגנברג 223
229	ד. עצמאות ומחירה
	1. איך נעשינו סוציאליסטיות – התופרות 230
	2. שלוש אפשרויות לצעירות משכילות 235

	3. שיעורים פרטיים	236
	4. שני עולמות?	238
	5. בדידות	240
241	ה. התפוררות המשפחה	
	1. המשפחה הלא תומכת	241
	2. כלואות במשפחה	243
	3. מי שם?	248
	4. היש תקווה?	252
254	ו. דמות האישה	
	1. הטיפוס המסורתי והטיפוס המודרני	254
	2. הגמדה – אלגוריה על מצב האישה בחברה היהודית	257
	3. שוויון?	259
262	ז. דמות הגבר	
264	אחרית דבר – 'וצאות מד' אמות	

פרטים ביוגרפיים, מקורות וביבליוגרפיה

269	פרטים ביוגרפיים	
275	מקורות	
275	א. רשימת העיתונים	
277	ב. רשימת מקורות ראשוניים	
	1. קורספונדנציה	277
	2. ספרות	282
	3. עיתונות, פובליציסטיקה והגות	286
293	ביבליוגרפיה	
305	מפתחות	
305	א. שמות	
307	ב. מקומות	
309	ג. עניינים	

פתח דבר

הספר שלפנינו הוא המחקר הראשון העוסק בכתיבה של נשים בעיתונות בידיש ברוסיה הצארית עד מלחמת העולם הראשונה. אם המשוררות בידיש זכו למחקר ולדיון אקדמי (אף כי גם הוא מצומצם למדי), הרי לא שפר גורלן של כותבות הקורספונדנציה, העיתונאיות, הסופרות הראשונות וכותבות ההגות. הן נעדרו מבמות הדיון האקדמי בתרבות היהודית בידיש, קל וחומר מן המחקר ההיסטורי והספרותי. אמנם, בשנות התשעים של המאה העשרים התחילו הפמיניסטיות בצפון אמריקה ובהן אניטה גורץ/ג'ודית בסקין וקתרין הדרשטיין, לחקור את הסיפורת המודרנית של הנשים ואף הוציאו לאור שתי אנתולוגיות. ואולם, הן התרכזו בעיקר בסופרות בידיש שכתבו בצפון אמריקה, אף שרובן היגרו לשם מרוסיה הצארית והתחילו את הקריירה הספרותית מעל דפי העיתונות בידיש טרם הגירתן. החלל המחקרי הזה גם גרם לטעות נפוצה מאוד בקרב החוקרים. רובם המכריע, ואולי כולם, סבורים שהשירה הייתה הסוגה הראשונה שבה התבטאו הנשים בספרות המודרנית בידיש. כדי לתקן טעות זו בחרתי לא לכלול את השירה בדיון על הסוגות השונות שבהן התבטאו הנשים בעיתונות בידיש באימפריה הרוסית.

דלות המחקר על כתיבתן של הנשים בידיש מתמיהה. האם נשים לא היו שותפות ליצירה התרבותית הענפה בידיש? תשובה לשאלה רחבה מעין זו מחייבת מחקר רחב, הכולל סוגות מגוונות ועיתונים רבים שיצאו לאור בערים החשובות שפעלו בהן מרכזי התרבות היהודית. ואולם התמונה לא תהיה שלמה אם לא יבואו בה לידי ביטוי גם העיתונים שהופיעו בערים הבינוניות ובערי השדה והנשים שכתבו בהם. לרוע המזל לא שרדו רבין מן העיתונים הללו. עם זאת, לא מעט מן הנשים שכתבו לעיתוני הערים הגדולות התגוררו בערים אלה. הודות לכך התמונה המצטיירת מן המחקר מורכבת למדי, אם כי היא מאפשרת להתבונן בחברה היהודית על רוב רבדיה דרך עיניהן של הכותבות.

אחת ממטרותיו של כל מחקר היא לימן הפתעות לחוקרים ולחשוף דברים שלא היה אפשר לצפותם ולדעתם בלעדיו. הפתעות לא נעדרו גם ממחקרי. החשוכה שבהן היא המספר הרב באופן יחסי של הכותבות, ועוד יותר מספר החיבורים שהן פרסמו בעיתונות בידיש: 125 נשים כתבו כ-130 קורספונדנציות, חידודים ותגובות למאמרים; 17 סופרות הותירו יכול מרשים של חומר כתוב. הכותבות חיברו 86 יצירות – ובהן נובלות; שלושה מחזות, אחד מהם אטיוד קצר; סיפורים קצרים; סיפורים ארוכים שרבים מהם השתרעו על פני גיליונות אחדים; ורומן בן 100 המשכים, שנקטע בשל פרוץ מלחמת

העולם הראשונה. גם בכתיבה העיתונאית וההגותית לא נעדר מקומן של מחברות: 32 נשים כתבו עשרות מאמרים ומסות, מהם קצרים ומהם המשתרעים על פני כמה גיליונות. 136 החיבורים פרי עטן הנזכרים במקורות לספר זה הם מבחר רחב למדי מתוכם.

דרך חיבוריהן של הנשים משתקפים היטב, מתח גיסא, הקושי שלהן במעבר מחברה מסורתית לחברה מודרנית ופלורליסטית, התפתחות המודעות המגדרית שלהן, מצוקותיהן ואכזבתן מן החיים המודרניים והידיעה שאין דרך חזרה. מאידך גיסא, מתגלה בכתיבתן חברה יהודית בעלת תרבות עשירה, תוססת, מורכבת ומרובדת. הספר מבקש להשמיע את קולן של הנשים, לבחון את החברה היהודית ההולכת ומשתנה במהירות דרך עיניהן, ולעמוד על תרומתן לעיצובה. בד בבד כוונתו גם להוסיף ידע ותובנות על חיי האישה היהודייה באימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים.

את משימת המחקר שנרתמתי לה לא יכולתי לבצע בלא עזרה, ואכן הסתייעתי באנשים מעולים שהבינו את חשיבותו ואת מטרותיו של המחקר ואני אסירת תודה להם.

בראש וראשונה חוה טורניאנסקי, שליוותה אותי מראשית צערי בתרבות היהודית ביידיש, החל מרכישת השפה וכלה בהנחייתי בעבודות המוסמך והדוקטור, עודדה אותי לחקור ולא לשעות לאזהרות בדבר הקשיים במציאת די חומר למחקר, אפשרה לי לשאוב מרוחב ידיעותיה בספרות היידיש הישנה והחדשה, וגם לימדה אותי טיבה של כתיבה אקדמית. היא לא עזבה אותי גם לאחר אישור הדוקטורט ולא נלאתה מלהדריך אותי כיצד להפוך את התזה לספר ואף קראה את גרסתו הראשונה. בלא ספק היא השושבינה העיקרית של הספר, ובלי עזרתה אינני יודעת אם היה נכתב.

נתן כהן הכיר לי את העיתונות ביידיש ברוסיה הצארית ומאז יעץ לי לא מעט, החליף אתי ידיעות ורשמים והיה קורא נאמן של עבודות המוסמך והדוקטור שלי. מרדכי זלקין תמך במחקרי, ליווה אותו ואפשר לי לשאוב מעומק הידע שלו בתקופת ההשכלה לא רק דרך ספריו אלא גם בשיחות עמו. נוסף על כך הוא סייע לי בייעוץ ובהערות לקראת הוצאת הספר לאור.

דיתה אליעזר, בת דודתי וחברתי, הייתה הקוראת הראשונה של עבודותי וגם של הספר. נוסף לתיקוני העברית היא נתנה לי שיעור ראשון במלאכת העריכה וההוצאה לאור של ספר מחקר.

אליהם מצטרפים עוד רבים אחרים, ובהם משה טאובה, שסייע לי בתרגום מילים שלא מצאו את דרכן אל המילונים ביידיש שברשותי, ולעתים גם בהבנת קטעי טקסט מעורפלים. חבריי מהחוג ליידיש באוניברסיטה העברית הלכו עמי כברת דרך וממשיכים ללכת עמי, עודדו אותי ותמכו בי, ועל כך אני מודה להם.

פתח דבר

כמו כן אני רוצה להודות לאנשי מרכז זלמן שזר, למנהלו צבי יקותיאל, למעין אבינרי-רבהון וליחזקאל חובב, שנתנו לי הרגשת בית והתייחסו בסבלנות ובהבנה לכל בקשותי, וכן לכל העובדים האחרים שהאירו אלי פנים.

ואחרונה חביבה נועה שליטין עורכת הספר. היא לימדה אותי מה הם אחידות ודיוק וכללי כתיבה מקובלים בספרות האקדמית, דקדקה עמי בקלה כבחמורה ולא ריחמה עלי.

כל אלה ועוד אחרים שלא נמנו כאן הם חברים טובים באמצע הדרך, חברים טובים מאוד, ולכולם נתונת תודתי.

הספר לא היה יוצא לאור בלא עזרתם הכספית של בית שלום עליכם, הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים וקרן ליטאואר.

תמוז תשע"ג

יוצאות מארבע אמות מספר את סיפורן של נשים כותבות בעיתונות ביידיש באימפריה הרוסית עד מלחמת העולם הראשונה. משורות ביידיש נדונו במחקר בעבר, אך על כותבות הקורספונדנציה, העיתונאיות והסופרות הראשונות, לא נכתב כל מחקר עד כה. מן החיבור עולה שנשים היו שותפות ליצירה התרבותית הענפה ביידיש ויצרו בסוגות מגוונות. דרך עיניהן של הכותבות מצטיירת לפנינו תמונה מורכבת של החברה היהודית, המאפשרת לקורא התבוננות מזווית רעננה ובלתי ידועה על רבדיה של חברה זו.

יוצאות מארבע אמות מבוסס על כתיבתן של יותר ממאה נשים, שהותירו יבול רב של חיבורים. הרשימות הרבות מתארות במישרין ובעקיפין את המעבר מחברה מסורתית לחברה מודרנית ופלורליסטית, את התפתחות המודעות המגדרית של הכותבות, את מצוקותיהן ואכזבתן מן החיים המודרניים, ואת הידיעה שאין דרך חזרה אל החברה המסורתית. הספר משמיע את קולן של הנשים, בוחן את החברה היהודית ההולכת ומשתנה במהירות ועומד על תרומתן לעיצובה. בד בבד הוא מוסיף ידע ותובנות על חיי האישה היהודייה באימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים.

המחברת, ד"ר נורית אורחן, כתבה את עבודת הדוקטור שלה בהדרכת פרופסור חוה טורניאנסקי באוניברסיטה העברית, והיא מרצה במסגרות שונות וכותבת מאמרים על תרומתן של נשים ליצירה התרבותית ביידיש.

0 01850000633 0
דאנאקוד 185-633

מחיר מומלץ לצרכן: 94.40 ש"ח

עיצוב העטיפה: סטודיו מירה קידר